

**Юнін О.С., д.ю.н., професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор**

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

**Шаблій В.В., д.ю.н., професор,
директор ІНІ права та інноваційної освіти**

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

ОХОРОНА СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРАВ ЖУРНАЛІСТІВ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

PROTECTION OF FREEDOM OF SPEECH AND JOURNALISTS' RIGHTS: CRIMINAL LAW ASPECT

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз забезпечення свободи слова та гарантій професійної діяльності журналістів у контексті конституційних засад правової держави. Розкрито значення свободи слова як фундаментальної демократичної цінності та необхідної передумови реалізації інших прав і свобод людини, передбачених Конституцією України. Особлива увага приділяється правовому статусу журналіста як суб'єкта, що реалізує право на свободу вираження поглядів, забезпечуючи об'єктивне інформування суспільства. Проаналізовано положення ст. 171 Кримінального кодексу України, визначено її місце в системі норм, спрямованих на охорону інформаційної безпеки та прав журналістів. Розглянуто основні елементи складу кримінального правопорушення: об'єктивну та суб'єктивну сторони, коло потерпілих осіб, форми і способи вчинення кримінально караного діяння. Увагу зосереджено на суперечностях наукових підходів щодо визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого зазначеною статтею. Обґрунтовано, що основною проблемою є не стільки відсутність належного правового регулювання, скільки недостатня ефективність правозастосовної практики. У цьому контексті підкреслюється необхідність удосконалення механізмів кримінально-правового захисту журналістської діяльності, зокрема через імплементацію успішних зарубіжних моделей та зміцнення гарантій невідворотності відповідальності за посягання на свободу слова. Зазначено, що належна охорона журналістської діяльності сприятиме формуванню демократичного інформаційного простору в Україні та посиленню конституційної законності.

Ключові слова: свобода слова, журналістська діяльність, кримінально-правовий захист, перешкоджання, професійні права журналіста, конституційні гарантії, демократична держава, інформаційна безпека.

The article provides a comprehensive criminal law analysis of the protection of freedom of speech and the guarantees of journalists' professional activities in the context of the constitutional foundations of the rule-of-law state. The significance of freedom of speech as a fundamental democratic value and a necessary precondition for the realization of other human rights and freedoms guaranteed by the Constitution of Ukraine is revealed. Special attention is given to the legal status of journalists as subjects who exercise the right to freedom of expression while ensuring objective public information. The provisions of Article 171 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed, and its place within the system of norms aimed at protecting information security and journalists' rights is determined. The article examines the main elements of the criminal offense: the objective and subjective components, the category of victims, as well as the forms and methods of committing a punishable act. Attention is focused on the contradictions among scholarly approaches regarding the definition of the immediate object of the criminal offense provided for in the mentioned article. It is argued that the main issue lies not so much in the lack of proper legal regulation but in the insufficient effectiveness of law enforcement practices. In this context, the necessity of improving mechanisms for the criminal law protection of journalistic activity is emphasized, particularly through the implementation of successful foreign models and the strengthening of guarantees for the inevitability of liability for encroachments on freedom of speech. It is noted that proper protection of journalistic activity will contribute to the formation of a democratic information space in Ukraine and the strengthening of constitutional legality.

Key words: freedom of speech, journalistic activity, criminal law protection, obstruction, professional rights of journalists, constitutional guarantees, democratic state, information security.

Постановка проблеми. У зв'язку із активним процесом трансформації ставлення суспільства до ролі медіа як інституту громадянського контролю питання кримінально-правової охорони свободи слова та прав журналістів набуває особливої актуальності. Незважаючи на наявність правових гарантій свободи слова, передбачених низкою нормативно-правових актів, а також міжнародними документами, ратифікованими Верховною радою України, на практиці журналісти часто стають об'єктами погроз, фізичного насильства, незаконного втручання у професійну діяльність і навіть переслідування з боку представників влади або окремих громадян.

Проблемним залишається належне реагування правоохоронних органів на кримінальні правопорушення проти журналістів, а також ефективність правозастосовної практики у сфері забезпечення їхньої професійної недоторканості. Статті Кримінального кодексу України (далі – КК України), які передбачають відповідальність за перешкоджання законній журналістській діяльності або насильство проти журналістів, не завжди забезпечують реальний захист унаслідок складнощів із доказуванням, формаль-

ним підходом до кваліфікації та низьким рівнем судової практики.

Водночас відсутність системного підходу до вивчення кримінально-правових механізмів охорони прав журналістів у межах національного правового простору зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу цієї проблематики. Актуальним є дослідження ефективності чинного законодавства, виявлення його прогалин і недоліків, а також формування пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням українських реалій.

Аналіз останніх досліджень. У сучасній українській юридичній науці проблематика охорони свободи слова та прав журналістів отримала значну увагу в контексті реформування кримінального законодавства та забезпечення ефективного механізму захисту конституційних прав. Дослідники вказують, що свобода слова є не лише демократичною цінністю, а й одним із ключових принципів функціонування правової держави, що потребує ефективного захисту, зокрема кримінально-правовими засобами. Зокрема, серед найбільш ґрунтовних праць слід виокремити імена наступних авторів: О. М. Готін,

О. І. Зінченко, В. Д. Людвік, М. І. Мельник, Є. О. Письменський та інші.

Мета написання статті полягає у всебічному дослідженні кримінально-правових механізмів захисту свободи слова та професійних прав журналістів в Україні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій державі ключову роль відіграють права і свободи людини. Саме на їх забезпечення та захист спрямовано значну частину законодавства, зокрема й Конституцію України. У її преамбулі наголошується, що Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей – приймає цю Конституцію – Основний Закон України, серед іншого, з метою гарантування прав і свобод кожного [1]. Відповідно, у контексті формування правової держави та демократичного суспільства особливого значення набуває ефективне забезпечення свободи слова, як однієї з найважливіших конституційних гарантій.

Конституційне право на свободу думки, слова, а також на вільне висловлення поглядів і переконань закріплено у ч. 1 ст. 34 [1]. Забезпечення цього права передбачає не лише загальні гарантії, але й механізми кримінально-правового захисту. Зокрема, законодавець надає особливого значення захисту прав людини, що підтверджується тим, що охорона прав і свобод особи визначена першим і основним завданням КК України (ч. 1 ст. 1 КК України) [2]. Лише після цього у переліку завдань згадуються такі об'єкти, як власність, громадський порядок, безпека, докільля, конституційний лад, мир і безпека людства.

Своєю чергою, журналіст, як творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який професійно збирає, одержує, створює, редагує, поширює і забезпечує підготовку інформації для медіа (ст. 1 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста») [3], виступає своєрідним посередником між владою та суспільством, реалізують цю свободу шляхом поширення об'єктивної інформації, викриття фактів порушення закону, контролю за діяльністю органів влади. Водночас справжня свобода слова не може існувати без певної форми цензури. Він аргументує це тим, що за відсутності соціалізуючої функції медіа, яка повинна базуватися на високих моральних стандартах, мас-медіа можуть транслювати контент, що завдає шкоди суспільній гідності та моральним засадам, руйнуючи тим самим моральність у цілому. Останній підкреслює, що до того часу, поки більшість журналістів не почне дотримуватися етичних і професійних норм у своїй діяльності, відсутність цензури не слугуватиме ознакою справжньої свободи слова й друку, а лише стане формою їх знецінення.

Проте в умовах суспільно-політичної нестабільності, низького рівня правової культури, а також збройної агресії проти України, ризики, пов'язані з виконанням журналістських обов'язків, суттєво зросли. У зв'язку з цим питання вдосконалення чинного кримінального законодавства щодо забезпечення ефективного захисту журналістської діяльності потребує системного підходу, що ґрунтується на аналізі успішних правових моделей інших держав.

З метою підвищення рівня охорони прав журналістів в Україні доцільно вивчити відповідні кримінально-правові норми зарубіжних країн, які спрямовані на запобігання незаконному втручання у професійну діяльність представників медіа, а також на захист їх від різних форм посягань. Такий порівняльно-правовий аналіз дозволить не лише виявити потенційно ефективні підходи, але й адаптувати їх до українських правових реалій. Відповідно, у межах КК України відповідальність за порушення свободи слова і діяльності медіа передбачена ст. 163 «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютер», ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів», а також декількома спеціальними статтями,

зокрема йдеться про ст. 345-1 «Погроза або насильство щодо журналіста», ст. 347-1 «Умисне знищення чи пошкодження майна журналіста», ст. 348-1 «Посягання на життя журналіста», ст. 349-1 «Захоплення журналіста як заручника» КК України [1].

Аналізуючи журналістську діяльність як об'єкт кримінально-правової охорони, доцільно звернутися до обґрунтованої позиції Є. О. Письменського, який вказує на те, що чинне кримінальне законодавство вже містить достатній арсенал правових засобів для захисту осіб, які здійснюють професійну журналістську діяльність. Водночас науковець акцентує увагу на тому, що ключові проблеми, пов'язані з гарантуванням належного рівня захисту журналістів як представників так званої «четвертої влади», полягають не стільки у відсутності або недостатності правового регулювання, скільки у недієвості механізмів реалізації наявних правових норм на практиці [4, с. 143]. У зв'язку з цим особливу увагу пропонується зосередити на аналізі положень ст. 171 КК України, як основної норми, що безпосередньо спрямована на охорону свободи слова та гарантування безперешкодної діяльності представників медіа.

У сучасній кримінально-правовій доктрині питання визначення безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, залишається дискусійним, і єдності серед науковців із цього приводу не досягнуто. Так, О. М. Готін вважає, що безпосереднім об'єктом відповідного кримінального правопорушення виступає порядок професійної діяльності журналістів. На його думку, посягання на цей порядок завдає шкоди основоположним принципам інформаційних відносин, порушує конституційне право на свободу думки і слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань, обмежує можливості громадян, державних органів і юридичних осіб щодо ефективного доступу до публічно поширюваної інформації через засоби масової інформації [5, с. 109, 110].

Натомість М. І. Мельник акцентує увагу на тому, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, є встановлений порядок здійснення законної професійної діяльності журналістів. Цей порядок забезпечує реалізацію конституційного права громадян на вільне висловлення своїх поглядів і переконань, свободу думки і слова, а також права на збирання, використання, зберігання і поширення інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів [6, с. 455].

При цьому, О. І. Зінченко підкреслює, що суспільна небезпека кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, полягає у посяганні на конституційне право журналістів на працю, що розглядається ним як ключовий аспект охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин у цій сфері [7, с. 132].

Узагальнюючи наведені позиції, слід дійти висновку, що основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, є суспільні відносини, які забезпечують безперешкодну реалізацію права журналіста на здійснення своєї професійної діяльності. Як додатковий безпосередній об'єкт при цьому розглядається право громадян на отримання достовірної та об'єктивної інформації, що забезпечує належний рівень інформованості суспільства і реалізацію інших конституційних прав та свобод.

Згідно з ч. 1 ст. 171 КК України, одним із передбачених способів вчинення відповідного кримінального правопорушення є незаконне вилучення матеріалів, що були зібрані, підготовлені або опрацьовані журналістом, а також технічних засобів, які використовуються ним у процесі здійснення професійної діяльності. За такого способу вчинення правопорушення невід'ємною ознакою його об'єктивної сторони є наявність конкретного пред-

мета посягання – журналістських матеріалів та технічних засобів, що застосовуються у професійній практиці. При цьому законодавець чітко окреслює коло можливих потерпілих осіб, підкреслюючи, що такими можуть бути виключно професійні журналісти.

Враховуючи законодавчу конструкцію, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 171 КК України, воно кваліфікується як кримінальне правопорушення з формальним складом, оскільки закон не вимагає настання будь-яких наслідків для визнання діяння таким, що є закінченим. Як уже наголошувалося, основною ознакою об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення виступає суспільно небезпечне діяння. Воно повинно відповідати сукупності ознак, які надають йому кримінально-правової значущості, а саме: бути суспільно небезпечним, конкретизованим за змістом, протиправним, вольовим та усвідомленим актом поведінки особи [8, с. 113].

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, охоплює низку конкретних форм протиправної поведінки, що посягає на законну професійну діяльність журналістів.

Згідно з ч. 1 зазначеної статті, до таких діянь, зокрема, належить незаконне вилучення матеріалів, які були зібрані, опрацьовані або підготовлені журналістом, а також технічних засобів, які він використовує у своїй професійній діяльності. Такі дії можуть полягати у повному або частковому позбавленні журналіста можливості користуватися чи розпоряджатися відповідними матеріалами та засобами – наприклад, через їх викрадення, блокування приміщень або сховищ, де зберігаються ці матеріали, чи в інший подібний спосіб [9, с. 239].

Наступною ознакою є незаконна відмова журналісту у доступі до інформації. Йдеться про таку відмову – як у прямій, так і в непрямій формі, – яка не ґрунтується на жодних законних підставах та фактично унеможливує реалізацію журналістом своїх прав і обов'язків у межах чинного законодавства.

Ще однією формою правопорушення є незаконна заборона на висвітлення окремих тем, показ певних осіб чи здійснення критики на адресу суб'єкта владних повноважень. Такі дії спрямовані на повне або часткове позбавлення журналіста можливості здійснювати свою професійну діяльність щодо збору, опрацювання та оприлюднення інформації, що має суспільне значення.

Крім того, склад цього кримінального правопорушення включає будь-яке інше умисне перешкодження здійсненню журналістом своєї законної професійної діяльності. Це можуть бути дії, що штучно створюють перешкоди або обмеження у доступі до інформації, її використанні, поширенні чи зберіганні.

Ч. 2 ст. 171 КК України передбачає ще дві додаткові форми кримінального посягання. Перша з них – це будь-який вплив на журналіста з метою перешкодити йому виконувати свої професійні обов'язки. Такий вплив може виявлятися у формі умовлянь, шантажу, погроз позбавлення певних законних благ, а також у вчиненні інших подібних дій.

Останньою формою правопорушення є переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю. Це може включати як фізичний, так і психічний вплив на самого журналіста, а також на його рідних чи близьких. Серед таких дій можна виокремити обмеження або позбавлення його прав та законних інтересів – наприклад, позбавлення премії, істотне зменшення розміру гонорару, звільнення з роботи, переведення на іншу посаду, або відмова у публікації підготовлених ним матеріалів.

Обґрунтованою видається позиція, відповідно до якої об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, може проявлятися як

у формі дії, так і у формі бездіяльності, що має наслідком створення перешкод для здійснення журналістом своєї законної професійної діяльності. Водночас застосування такого підходу можливе лише у певному колі випадків, коли конкретне діяння повною мірою відповідає змістовним характеристикам поняття «бездіяльність», усталеним у межах кримінально-правової доктрини.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла 16 віку. Зазначене відповідає загальним вимогам до суб'єкта кримінальної відповідальності відповідно до чинного кримінального законодавства.

Суб'єктивна сторона є ще одним обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, тісно пов'язаним із характеристиками самого суб'єкта. Її роль полягає у відображенні внутрішньої психічної діяльності особи, що зумовлює, спрямовує та структурує об'єктивну сторону вчиненого діяння. Іншими словами, суб'єктивна сторона виступає своєрідним «дзеркалом» об'єктивної сторони правопорушення, формуючи внутрішній зміст кримінально-протиправної поведінки.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України, характеризується наявністю прямого умислу. Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій (або бездіяльності) та бажає настання відповідних наслідків. У ч. 2 цієї статті йдеться про вчинення впливу на журналіста в будь-якій формі з метою: перешкодити виконанню ним професійних обов'язків або здійснювати переслідування у зв'язку з його законною журналістською діяльністю.

Аналізуючи зміст ч. 1 ст. 171 КК України, можна дійти висновку, що мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Іншими словами, спонукальні причини, які лежать в основі рішення особи вчинити зазначене діяння, можуть бути найрізноманітнішими – від особистої неприязні, бажання помститися, хуліганських намірів або корисливих мотивів до прагнення отримати певні переваги, зокрема кар'єрне підвищення. Однак такі мотиви не впливають на правову кваліфікацію дій особи, оскільки не є обов'язковими ознаками складу правопорушення.

Щодо ч. 2 ст. 171 КК України, слід зазначити, що мотив прямо не конкретизується в її диспозиції, однак мета перешкодити саме законній професійній діяльності журналіста виступає необхідною складовою. Її наявність зумовлює визнання вчиненого діяння кримінально протиправним у межах зазначеної норми, незалежно від конкретної форми впливу, що застосовується до журналіста.

Висновки. Свобода слова є однією з базових демократичних цінностей та основоположним елементом правової держави, що безпосередньо забезпечує реалізацію конституційних прав громадян на отримання об'єктивної інформації, вільне висловлення думок і переконань. Журналістська діяльність як практичний інструмент реалізації цієї свободи потребує не лише моральної, а й належної кримінально-правової охорони.

Аналіз положень ст. 171 КК України свідчить про те, що законодавець надає особливого значення захисту професійної діяльності журналістів, передбачаючи низку конкретних форм кримінально караної протиправної поведінки. Водночас чинна редакція цієї норми не позбавлена дискусійних питань – як щодо визначення її безпосереднього об'єкта, так і щодо конструкції об'єктивної та суб'єктивної сторін складу кримінального правопорушення.

Попри наявність сформованої законодавчої бази, ключовою проблемою залишається не стільки недостатність правового регулювання, скільки відсутність ефективних механізмів реалізації вже наявних норм. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба в удосконаленні кримінально-правових гарантій свободи слова та посиленні практич-

ного захисту журналістів, зокрема шляхом впровадження позитивного зарубіжного досвіду, систематичного аналізу результативності правозастосування, а також забезпечення невідворотності відповідальності за вчинення посягань на журналістську діяльність.

У перспективі це сприятиме не лише підвищенню рівня правового захисту представників медіа, а й формуванню дійсно демократичного інформаційного простору в Україні, де свобода слова буде не декларативною цінністю, а реальною гарантією прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Конституція України : *Верховна Рада України*; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96– ВР URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 50. Ст. 302.
4. Письменський Є. О. Злочини у сфері професійної діяльності журналістів: поняття та класифікація. Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 13 лист. 2015 року. Одеса : ОДУВС, 2015. С. 142–143.
5. Готін О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: навч. посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 192 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 7-ме вид., переробл. та допов. / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2010. 1288 с.
7. Зінченко О. І. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики: монографія. Х.: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н., 2007. 320 с. 57.
8. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. Х.: Право, 2010. 456 с.
9. Людвік В. Д. Кримінально-правова характеристика посягання на життя журналіста. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 238-243.